

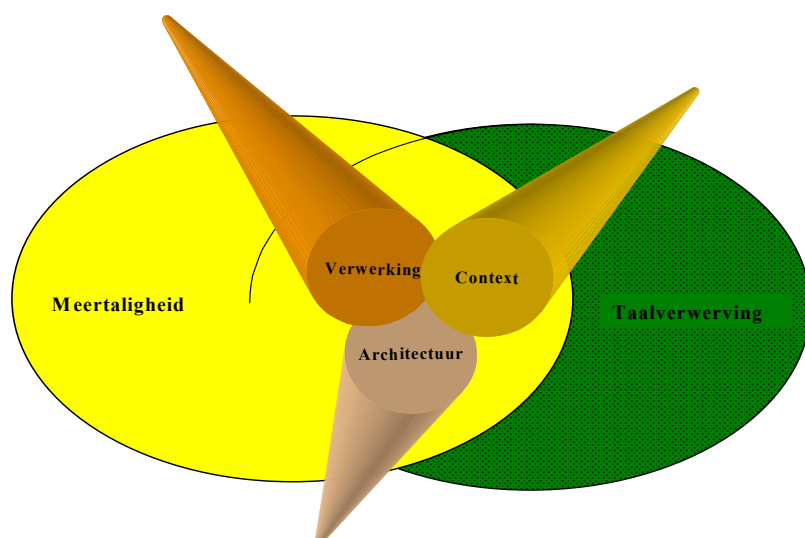
GEESTESWETENSCHAPPEN

PROGRAMMA VOORSTEL TAALVERWERVING & MEERTALIGHEID

LEDEN VAN DE VOORBEREIDINGSCOMMISSIE

Prof.dr. J.H. Hulstijn
Mw. dr. P.H.F. Bos
Prof.dr. R.W.N.M. van Hout
Prof.dr. P.H.A. Coopmans

Faculteit der Geesteswetenschappen, UvA
Faculteit der Letteren, VU
Faculteit der Letteren, KUN
Faculteit der Letteren, UU

Finale versie

4 MAART 2002

Rapport van de voorbereidingscommissie Taalverwerving en Meertaligheid, NWO-Geesteswetenschappen

1. Inleiding

Taalverwerving en meertaligheid zijn verschijnselen die geworteld zijn in het dagelijkse leven. De moderne samenleving wordt dan ook keer op keer indringend geconfronteerd met vraagstukken rond taalverwerving en meertaligheid. Wat meertaligheid betreft kan vastgesteld worden dat de Nederlandse samenleving zich in de laatste decennia ontwikkeld heeft tot een multi-etnische, multilinguale, en volgens sommigen ook multiculturele, samenleving. Voor wat taalverwerving betreft kan bijvoorbeeld vastgesteld worden dat er enorme inspanningen geleverd worden om vreemde talen te verwerven. Vrijwel iedere inwoner van Nederland maakt, in het reguliere onderwijs of langs een andere weg, kennis met een of meer andere talen. Nederlanders willen overigens graag van zichzelf geloven dat ze hun vreemde talen goed beheersen. Dat is geenszins het geval; zelfs hun beheersing van het Engels is dikwijls niet voldoende om adequaat te kunnen functioneren in beroepscontacten met buitenlanders.

Taalverwerving en meertaligheid hebben een tweezijdige relatie met wetenschappelijk onderzoek. Enerzijds is het belangrijk na te gaan wat de wetenschap bij te dragen heeft aan de discussie over taalverwerving en meertaligheid als maatschappelijke verschijnselen; anderzijds roepen ze nieuwe onderzoeksvragen op. Fundamenteel onderzoek naar meertaligheid en taalverwerving zal nieuwe kennis opleveren zowel over taal in algemene zin als, in meer specifieke zin, over structuur en verloop van taalverwerving in uiteenlopende contexten. Het hier voorgestelde onderzoeksprogramma kiest voor een benadering waarin, nadrukkelijker dan tot dusver het geval was, taal beschouwd wordt als een specifieke vorm van menselijke cognitie die tot ontwikkeling komt en beïnvloed wordt door contextuele factoren. De theoretische verdieping die een dergelijke benadering oplevert, leidt tot kennis die op vruchtbare wijze weer ingezet kan worden in de maatschappelijke vraagstukken rondom taalverwerving en meertaligheid. Kortom, de Voorbereidingscommissie Taalverwerving en Meertaligheid is van mening dat er dringend behoefte is aan fundamenteel taalwetenschappelijk onderzoek naar de vraagstukken die schuil gaan achter de dagelijkse praktijk van taalverwerving en meertaligheid. De tijd voor een onderzoeksprogramma Taalverwerving en Meertaligheid is rijp, zo wordt in dit rapport betoogd: het programma is wetenschappelijk relevant, het is maatschappelijk urgent, en er is in Nederland een buitengewoon sterk onderzoekspotentieel voor aanwezig.

2. Instelling en taak van de voorbereidingscommissie Taalverwerving en Meertaligheid

In mei 2001 stelde het Gebiedsbestuur Geesteswetenschappen een voorbereidingscommissie in die de mogelijkheden voor een onderzoeksprogramma op het gebied van taalverwerving en meertaligheid zou moeten verkennen. De voorbereidingscommissie bestaat uit de volgende leden:

- * Prof. dr. J.H. Hulstijn (UvA), voorzitter,
- * Mw.dr. P.H.F. Bos (VU),
- * Prof.dr. P.H.A. Coopmans (UU),
- * Prof. dr. R.W.N.M. van Hout (KUN/KUB).

De commissie wordt ambtelijk ondersteund door mw. drs. A. Dijkstra van NWO.

De commissie kreeg de volgende taakomschrijving mee:

"De commissie heeft tot taak te verkennen wat de mogelijkheden zijn van een eventueel op termijn in te richten nieuw onderzoeksprogramma op het gebied van 'Taalverwerving en meertaligheid' en daarbij een heldere afbakening aan te brengen ten opzichte van lopende of in vergaande staat van ontwikkeling zijnde NWO-onderzoeksprogramma's, in het bijzonder de programma's "De Nederlandse multiculturele en pluriforme samenleving" en "Cognitiewetenschappen". Van de commissie wordt verwacht dat zij aangeeft welke lacunes lopende of binnenkort aanvangende NWO-onderzoeksprogramma's laten zien wanneer het gaat om taalverwerving en meertaligheid, dat zij daarin de wetenschappelijk vernieuwende vraagstellingen identificeert, daarin samenhang aanbrengt en voor de ontwikkeling van een op die vraagstellingen gericht programma draagvlak toetst in het onderzoeksveld. Bij de opstelling van een programma dient de commissie zich er tevens van te vergewissen dat voldoende hoogwaardig onderzoekspotentieel beschikbaar is op het in het programma omschreven onderzoeksterrein. De commissie wordt voorts verzocht aandacht te schenken aan mogelijkheden voor internationale samenwerking en aan de kennisoverdracht naar de maatschappij."

3. Afbakening en karakterisering van het programma in het kort

De commissie geeft aan de opdracht, genoemd in de vorige paragraaf, gevolg door het maken van de volgende keuzes voor een onderzoeksprogramma Taalverwerving en Meertaligheid:

1. Het door NWO-GW geformuleerde onderwerp "Taalverwerving en Meertaligheid" wordt opgevat als betrekking hebbend op onderzoeksprojecten die zich richten op de *combinatie* van taalverwerving en meertaligheid (zie de illustratie op de titelpagina van dit advies.)
2. Projecten dienen zich bij voorkeur te richten op combinaties van de volgende drie invalshoeken: *architectuur*, *verwerking* en *context*. Onder architectuur worden zowel taalkundige als psycholinguïstische modellen verstaan van kennisrepresentatie. Het begrip verwerking wordt hier ruim opgevat. Onder verwerking vallen niet alleen theorieën van taalgebruik, zoals gebruikelijk is in de psycholinguïstische literatuur ('processing'), maar ook theorieën van taalverwerving, dat wil zeggen verwerving, leren en ontwikkeling (respectievelijk 'acquisition', 'learning', en 'development'). Bij context gaat het om zowel de talige context (bijvoorbeeld de taal waaraan taalverwerwers blootgesteld zijn en de contextverschillen tussen vreemde- en tweede-taalverwerving) als om de sociale en culturele inbedding van taalverwerving en meertaligheid.

Deze keuzes worden in de volgende paragraaf nader uitgewerkt.

4. Onderzoek naar taalverwerving en meertaligheid vanuit een combinatie van invalshoeken: architectuur, verwerking en context

Er zijn, volgens Chomsky (1986), twee manieren om naar taal te kijken. De ene manier beschouwt taal als een fenomeen *in* de mens, als een *intern* verschijnsel. Dit wordt wel aangeduid met de term *I-language* (I-taal). De I-taal biedt ons een venster op de bouw (of *architectuur*) van de menselijke geest (ook wel de mind/brain genoemd), de processen die zich daar afspelen bij het gebruik van taal tijdens het luisteren, lezen, spreken en schrijven (*verwerking*) en de ontwikkeling van taal (*verwerving*). De andere manier van kijken beschouwt taal als een *extern*, buiten de mens gelegen verschijnsel. Dit noemt men *E-language* (E-taal). E-taal speelt een wezenlijke rol in de communicatie tussen mensen. Datgene wat mensen over de

eeuwen heen hebben gedacht is, voor een deel, neergelegd in geschriften, vastgelegd op geluiddraggers, en gearchiveerd in bibliotheken, mediatheken - in de vorm van E-taal dus. E-taal verradt de invloed van de maatschappelijke *context* op taal. Het taalgebruik in een kindercrèche, in de rechtszaal, in de kerk, op het voetbalveld, in een bejaardentehuis, in de wiskundeles en in een doktersroman verschilt onder invloed van een reeks van sociale, ecologische en andere contextfactoren.

In de wetenschappelijke bestudering van taal tekent zich een driedeling af. Veel taalwetenschappers, misschien wel de meesten, houden zich bezig met taal als eigenstandig systeem (*architectuur*), met de beschrijving van en de wisselwerking tussen de delen van dat systeem (fonetiek, fonologie, morfologie, syntaxis, lexicon, semantiek). Taalwetenschap in deze vorm levert een wezenlijke bijdrage aan ons inzicht in de menselijke cognitie. Andere wetenschappers houden zich vooral bezig met de processen van luisteren, lezen, spreken en schrijven en de verwerving van taal (in dit rapport verder samen aangeduid met de term *verwerking*). Weer andere taalwetenschappers houden zich hoofdzakelijk bezig met E-taal; zij bestuderen het gebruik van taal in situaties die in sociale, historische, geografische en andere opzichten verschillen. Natuurlijk zijn wetenschappers die zich bezighouden met taalverwerving en meertaligheid zich er wel van bewust dat er meer is dan alleen architectuur, verwerking en context, maar toch bestuderen weinigen van hen taalverwerving en meertaligheid vanuit de expliciete doelstelling om een brug te slaan tussen deze drie invalshoeken. Naar de mening van de commissie bieden de terreinen van taalverwerving en meertaligheid bij uitstek de mogelijkheid om deze wisselwerking tussen taal als cognitie en taal als sociaal gedrag te bestuderen. Sterker nog, een integratieve benadering van taalverwerving en meertaligheid is noodzakelijk voor een juist inzicht in taal en kan de basis vormen voor het vinden van oplossingen voor allerlei praktische problemen (bijvoorbeeld in het vreemde-taalonderwijs), beter dan de tot dusver gekozen oplossingen, die te veel eenzijdig cognitief of eenzijdig sociologisch geïnspireerd waren.¹ De volgende subparagrafen (4.1 en 4.2) en vooral paragraaf 5 laten zien welke meerwaarde een gecombineerde benadering zou kunnen hebben voor het inzicht in taalverwerving en meertaligheid.

4.1 Taalverwerving

Theorieën over de verwerving van een eerste en een tweede of vreemde taal (T1 en T2) vertrekken doorgaans vanuit het vraagstuk van de leerbaarheid van taal.² Hoe kunnen we verklaren dat T1-verwerving, onder normale omstandigheden, succesvol verloopt ondanks het feit dat het taalaanbod gekenmerkt wordt door een zekere 'armoede'? Het taalaanbod lijkt T1-verwerwers namelijk niet voldoende informatie te verstrekken met betrekking tot de vraag of logisch mogelijke taalvormen en -structuren ook werkelijk voorkomen in de betreffende taal. Vrijwel alle theorieën gaan ervan uit dat T1-verwerwers beschikken over een taalleer-vermogen. Over de aard van dat vermogen en over de vraag of het reeds bij de

¹ Er zijn overigens stromingen in zowel de cognitiepsychologie als de taalwetenschap waarin het onderscheid tussen het statische begrip *kennisrepresentatie* en de dynamische begrippen *kennisverwerking* en *kennisverwerving* losgelaten wordt (connectionisme, 'emergentisme', Optimaliteitstheorie). Ook zijn er stromingen waarin de grenzen tussen alle drie de invalshoeken vrijwel wegvallen (constructivisme, sociale cognitie).

² De aanduiding T1 staat voor moedertaal of eerste taal; de aanduiding T2 wordt in dit rapport gebruikt voor zowel vreemde taal als tweede taal. Onder vreemde-taalverwerving wordt verstaan het leren van een niet-moedertaal buiten de omgeving waar die taal voertaal is (bijvoorbeeld het leren van de Franse taal door personen die wonen in Nederland). Onder tweede-taalverwerving wordt verstaan het leren van een niet-moedertaal in de omgeving waar die taal voertaal is (bijvoorbeeld het leren van de Nederlandse taal door in Nederland wonende personen met een andere taal dan het Nederlands als T1). Tussen 'leren' en 'verwerven' wordt in dit rapport geen verschil gemaakt.

geboorte in volle omvang aanwezig is of dat het pas daarna tot wasdom komt, lopen de meningen echter uiteen.³

Het vraagstuk van de leerbaarheid is, impliciet of expliciet, ook het vertrekpunt van de meeste theorieën over T2-verwerving. Het leerbaarheidsvraagstuk krijgt in het geval van T2-verwerving nog een extra dimensie want verklaard moet worden waarom T2-verwerving in het algemeen minder succesvol verloopt dan T1-verwerving, zoals blijkt uit onderzoek naar 'fossilization', 'ultimate attainment', en '(near)native proficiency'. De verklaring hiervoor wordt gezocht in uiteenlopende factoren, die weer te scharen zijn onder de drie al eerder genoemde invalshoeken:

Vanuit de invalshoek architectuur:

- De aanwezigheid van principes en parameters van het aangeboren taalsysteem en de vraag of principes en parameters kunnen atrofiëren. Deze kwesties figureren eminent in de benadering van de generatieve taalkunde.
- Het linguïstisch contrast tussen T1 en T2 (fonetisch-fonologisch, lexicaal-semantic-pragmatisch, morfo-syntactisch, of op discourse-niveau).

Vanuit de invalshoek verwerking:

- Beperkingen in processen van informatieverwerking, wanneer de mind/brain al 'in beslag genomen is door' ('zich gecommitteerd heeft aan') T1-cognitie, een factor die nadrukkelijk figureert in de benadering van sommige connectionisten.
- Attitudes, motivatie, leerstijl, intelligentie e.d. van de taalleerder.

Vanuit de invalshoek context:

- De kwantiteit en kwaliteit van het taalaanbod, vergeleken binnen en tussen de betrokken talen.
- De sociaal-economische en socio-culturele context waarin de T2-leerder zich bevindt.

Het onderzoek naar T2-verwerving is tot dusver meestal uitgevoerd vanuit één van bovengenoemde invalshoeken of dimensies; te zelden werden factoren uit meerdere dimensies in hun onderlinge wisselwerking bestudeerd. T2-verwerving is echter een dusdanig complex fenomeen dat er meer aandacht nodig is voor juist die wisselwerking. De commissie is daarom van mening dat er behoefte is aan onderzoek waarin de invalshoeken of dimensies *architectuur*, *verwerking* en *context* meer dan voorheen het geval was *in combinatie* onderzocht moeten worden. Zo is het bijvoorbeeld zeer waarschijnlijk dat bovengenoemde factoren niet in alle gevallen een even sterke rol spelen. Bij het onderzoek naar hun invloed dienen ten minste onderscheiden te worden: (1) de leeftijd waarop de T2-verwerving start (van heel jong tot oud), en, in het geval van T2-verwerving op jonge leeftijd, (2) de timing van de T2-verwerving ten opzichte van de T1-verwerving (simultane versus consecutieve T2-verwerving). Voorbeelden van het soort onderzoek dat de commissie voor ogen staat, worden gegeven in paragraaf 5.

4.2 Meertaligheid

Men zou kunnen zeggen dat vrijwel elk mens, wat taal betreft, beschikt over een stelsel van kennis- en vaardigheidscomponenten, zowel in cognitief als in functioneel opzicht. Deze

³ De generatieve taalkunde bijvoorbeeld vertrekt vanuit de werkhypothese dat kinderen reeds bij aanvang van de taalverwerving beschikken over kennis van kenmerken van natuurlijke talen en vanuit de hypothese dat taalkennis binnen de menselijke cognitie een eigen, relatief zelfstandige plaats inneemt (taalspecifieke modulariteits-opvatting). Andere wetenschappelijke scholen (bijvoorbeeld het connectionisme en 'emergentism') vertrekken vanuit de aanname dat taal leerbaar is zonder taalspecifieke voorkennis; zij gaan er niet bij voorbaat van uit dat taalkennis een relatief zelfstandige module in de menselijke cognitie vormt.

'multicompetence', of 'meertaligheid' komt reeds tot uitdrukking binnen de beheersing van één 'taal', bijvoorbeeld in de beheersing van dialecten, sociolecten, en andere groepstalen. Verder kan men taalvaardigheid beschouwen als een stelsel van receptieve en productieve, mondelinge en schriftelijke subvaardigheden (of modulen) op het gebied van klank, woord, zin, en tekst. Kortom, dat wat men in de omgangstaal aanduidt met termen als taalkennis, taalbeheersing of taalvaardigheid, heeft betrekking op een sterk gedifferentieerd stelsel van vormen van kennis en vaardigheid. In de afgelopen veertig jaar hebben sociolinguïsten, psycholinguïsten en onderwijskundigen zich beziggehouden met de compositionaliteit van taalkennis, zowel statisch/synchroon (de taalgebruiker) als dynamisch/diachroon (T1- of T2-verwerker), zowel binnen als tussen talen (mono- en bilinguaal).⁴

De belangstelling voor dit oudere werk is tegenwoordig betrekkelijk gering, onder meer door de opkomst en bloei van de moderne psycholinguïstiek. Door de ontwikkeling van technieken voor het online, in milliseconden, registreren van de verwerking van talige informatie werken psycholinguïsten en andere cognitiewetenschappers momenteel aan gedetailleerde computationele modellen van zowel de representatie als het gebruik van talige informatie. Binnen dit snel groeiende terrein wordt ook gewerkt aan modellen van het mentale lexicon van eentaligen en tweetaligen.

Naast dit werk van psycholinguïsten wordt door anderen, werkzaam op het terrein van 'language testing', onderzoek gedaan naar de relatie tussen subvaardigheden binnen en tussen talen. Binnen dit door eisen uit de maatschappij gedreven onderzoek heeft sinds 1980 theorievorming een belangrijke en sturende plaats gekregen (Canale & Swain, Bachman, Alderson, en vele anderen). Inmiddels worden verschijnselen van multicompetence of meertaligheid niet alleen in statisch/synchrone termen verantwoord maar gelijktijdig ook in dynamisch/diachrone termen (de groei van subvaardigheden in T1 en T2). Zo is recentelijk onderzoek gedaan naar het belang van automatisering van subvaardigheden (Koda, Segalowitz, e.a.).

Naar de mening van de commissie kan het inzicht in de in deze paragraaf genoemde vormen van meertaligheid fundamenteel verdiept worden door in de onderzoeksbenadering nadrukkelijk factoren te betrekken uit meer dan één van de drie dimensies architectuur, verwerking en context. Voorbeelden van onderzoek dat de commissie hierbij voor ogen staat, worden gegeven in de volgende paragraaf.

5. Voorbeelden van onderzoek

In paragrafen 4.1 en 4.2 is betoogd dat er behoefte is aan onderzoek waarin de dimensies architectuur, verwerking en context in hun wisselwerking onderzocht dienen te worden - meer dan tot dusver het geval was. Om te laten zien hoe de meerwaarde van zo'n wisselwerking concreet gestalte kan krijgen geeft de voorbereidingscommissie in deze paragraaf een aantal voorbeelden van onderzoek. In alle voorbeelden is er sprake van zowel een fundamenteel wetenschappelijk belang als een maatschappelijk belang, maar de aanleiding om deze voorbeelden op de agenda te plaatsen verschilt van geval tot geval. In sommige voorbeelden gaat het om recente ontwikkelingen in de theorievorming die van maatschappelijk belang kunnen zijn (voorbeelden 4 en 7). Andere voorbeelden vinden hun vertrekpunt in maatschappelijke kwesties en kunnen, door de hier bepleite meerdimensionale aanpak, bijdragen aan zowel de theorievorming als verbetering van de praktijk (voorbeelden 1,2, 3, 5 en 6).

⁴ Bekende onderzoeksonderwerpen uit deze periode zijn: 'elaborated versus restricted codes' en 'basic interpersonal communicative skills versus cognitive and academic linguistic proficiency' (Labov, Gumpertz, Hymes, Cummins); diglossie (Ferguson, Fishman); 'compound versus coordinated bilingualism' en 'additive versus subtractive bilingualism' (Weinreich, Ervin & Osgood, Carroll).

Voorbeeld 1. Onderzoek naar simultane en consecutieve tweetaligheid bij jonge kinderen Grote aantallen kinderen in Nederland (en in de wereld) groeien op in een meertalige omgeving. In de literatuur wordt wel een onderscheid gemaakt tussen simultane tweetaligheid (ook wel 'bilingual first language acquisition' genoemd) en consecutieve tweetaligheid. Als kinderen ouders hebben die elk een andere moedertaal spreken, dan stellen de ouders zich dikwijls de vraag of het beter is thuis, gedurende de eerste levensjaren van het kind, liever één van beide talen te spreken dan dat het kind van meet af aan met twee talen wordt geconfronteerd. Een bevredigend antwoord op die vraag bestaat niet. We weten wel dat de verwerving van twee talen zowel in het simultane als consecutieve geval soms betrekkelijk moeiteloos en succesvol en soms betrekkelijk moeizaam en weinig succesvol verloopt, maar we weten te weinig waarom dat zo is. Te weinig is bekend over de invloed van (1) hoeveelheid en aard van de input in de ene taal, (2) hoeveelheid en aard van de input in de andere taal, (3) de linguïstische overeenkomsten en verschillen tussen de beide talen, (4) de leeftijd vanaf waarvan het kind aan de input in de ene taal blootgesteld wordt, en (5) de leeftijd waarop dat voor de andere taal het geval is, op de ontwikkeling van mondeling receptieve en mondeling productieve vaardigheden op verschillen linguïstische terreinen (klank, woord, zin, discourse) in beide talen.

Voorbeeld 2. Onderzoek naar fossilisatie

In tegenstelling tot T1-verwerving verloopt T2-verwerving vaak weinig succesvol. Het lijkt wel alsof bij sommige mensen de T2-verwerving tot stilstand komt ondanks het feit dat ze de T2 vrijwel dagelijks om zich heen horen. Waarom ontwikkelt de T2 zich niet gewoon verder? Onderzoek naar dit verschijnsel, dat fossilisatie genoemd wordt, heeft tot dusver weinig bevredigende inzichten opgeleverd. Dit is onder andere het gevolg van het feit dat fossilisatie bestudeerd werd vanuit slechts één invalshoek, bijvoorbeeld vanuit de linguïstische verschillen tussen de beide talen of vanuit de sociale contacten van T2-verwerwers met fossilisatie. Een beter begrip van de oorzaken van fossilisatie kan bereikt worden wanneer het fenomeen vanuit verschillende invalshoeken benaderd wordt en de wisselwerking van factoren uit de dimensies architectuur, verwerking en context tot onderwerp van onderzoek gemaakt worden. Te denken valt aan de hoeveelheid en aard van de T2-input, de linguïstische verschillen tussen T1 en T2, de leeftijd waarop betrokkene met T2-leren begon, lengte van de periode van blootstelling aan de T2, relevante fysieke en intellectuele vermogens van de betrokkene (gehoor, geheugencapaciteit voor fonologische informatie in T1 en T2, geletterdheid en metalinguïstische kennis, snelheid van woord- en zinsherkenning in T1 en T2, nonverbale en verbale intelligentie gemeten in T1 en T2), en de beheersing van T1 en T2 op alle linguïstische terreinen (klank, woord, zin, discourse), in relatie tot de vooruitgang of fossilisatie in de receptieve in vergelijking tot de productieve T2-verwerving.

Voorbeeld 3. Onderzoek onder T2-verwerwers met specifieke fysieke of mentale deficiënties

De laatste decennia hebben een sterke opleving te zien gegeven van onderzoek naar gebarentaal en afasie. Een van de redenen van de sterk toegenomen belangstelling van taalwetenschappers voor gebarentaal is dat zij door de vergelijking van gesproken taal en gebarentaal meer te weten willen komen over welke eigenschappen van taal universeel zijn (belangrijk voor ons begrip van de mind/brain) en welke specifiek zijn voor gesproken taal en gebarentaal. Een van de redenen van de opleving van het onderzoek naar afasie en andere fysieke en/of mentale deficiënties is dat men wil weten of bepaalde delen van het brein de zetel zijn van bepaalde taalfuncties en in hoeverre andere delen van het brein de functies van beschadigde delen kunnen overnemen.

Een nieuwe stroom van onderzoek richt zich op de bestudering van afasie, geheugenverlies, en dementie onder tweetaligen. De vraag daarbij is in hoeverre de aandoening een

differentieel effect heeft op de beheersing van de ene en de andere taal en in hoeverre specifieke behandelingen (medicatie, taaltraining) een differentieel effect heeft op het herstel van de beheersing van T1 en T2. Dit nog jonge onderzoek onder T2-verwervers dient uitgebreid te worden met inachtneming van de mogelijke interactie tussen factoren op het terrein van architectuur, verwerking en context. Te denken valt aan de factoren die genoemd zijn in het hierboven gegeven voorbeeld van onderzoek naar fossilisatie.

Voorbeeld 4. Onderzoek naar T2-verwerking als wisselwerking tussen taal als cognitie en taal als sociaal gedrag

Cognitiewetenschappers zoals MacWhinney, Elman en Tomasello, hebben nog niet zo lang geleden een nieuwe stroming in gang gezet die ze aanduiden met de term "Emergentism".⁵ Deze stroming beschouwt de ontwikkeling van mens en dier (en dus ook de 'groei' van taal in de mens), in ontogenetische zowel als filogenetische zin, als het gevolg van een synergie tussen interne biologische processen en externe omgevingsprocessen. In het werk van Tomasello en zijn collega's wordt dit uitgewerkt voor T1-verwerving/T1-ontwikkeling: kinderen leren hun T1 in deze opvatting niet zozeer door het opbouwen van een regelsysteem als wel door het verzamelen van 'constructies' die bij voldoende aanbod prototypische kenmerken gaan aannemen en als kapstok gaan fungeren voor het construeren van taaluitingen. De taal van de omgeving (E-taal) speelt hierin een doorslaggevende rol. Dit functioneel-cognitieve perspectief op het 'ontstaan' van taal, telkens weer wanneer een mens een taal verwerft, bestudeert taal als cognitie (I-taal) in wisselwerking met taal als sociaal gedrag (E-taal). Deze benadering zou ook vruchtbaar kunnen zijn voor de bestudering van T2-verwerving, zowel de door het taalonderwijs 'gestuurde' T2-verwerving als de 'ongestuurde' T2-verwerving.

Voorbeeld 5. Onderzoek naar tweede- en vreemde taalonderwijs

In de wereld van het tweede- en vreemde-taalonderwijs gaan miljarden euro's om, gefourneerd door overheid en bedrijfsleven. Het economisch belang van goed taalonderwijs en van verbetering van onderwijsmethoden wordt algemeen erkend. Momenteel wordt er in het basis-, voortgezet-, tertiair- en volwassenenonderwijs veel geëxperimenteerd met een grote verscheidenheid aan onderwijsmethoden die tot doel hebben anderstaligen op andere dan de traditionele manieren de Nederlandse taal te laten verwerven, bijvoorbeeld door taakgericht onderwijs (zie WRR-rapport "Nieuwe kansen voor taalonderwijs aan anderstaligen" door Emmelot e.a., 2001). Ook in het onderwijs in de zogenaamde 'vreemde' talen (Frans, Duits, Engels, Spaans enz.) wordt geëxperimenteerd met alternatieve programma's, bijvoorbeeld door het aanbieden van zaakvakken als geschiedenis of biologie in een vreemde taal of door stages in het land van de doeltaal. Niet alleen de onderwijs-inhouden veranderen maar ook de onderwijs-media. Grote veranderingen doen zich voor in het taalonderwijs door de invoering van de multimediale computer en het gebruik van internet.

Al deze nieuwe vormen van tweede- en vreemde-taalonderwijs dienen uiteraard op hun effectiviteit onderzocht te worden door middel van vergelijkingen van leerprestaties met behulp van globale taalvaardigheidsmetingen. Maar wat methode-vergelijkend effectonderzoek niet vermogen bloot te leggen is de precieze oorzaken van de aan- of afwezigheid van methode-effecten. Naar de mening van de commissie is er grote behoefte aan fundamenteel onderzoek dat invloed van factoren op het gebied van architectuur, verwerking en context in combinatie bestudeert. Zo weten we te weinig van de hoeveelheid en de aard van het taalaanbod in verschillende contexten en in verschillende leervormen in relatie tot de T2-ontwikkeling. Wat zijn de kenmerken van optimaal mondeling en schriftelijk taalaanbod op het gebied van klank/schrift, woord, morfosyntaxis en tekst? Natuurlijk is frequentie van

⁵ Zie bijvoorbeeld B. MacWhinney (Ed.), *The emergence of language*, Erlbaum, 1999; en M. Tomasello (Ed.), *The new psychology of language*, Erlbaum, 1998.

taalinput van groot belang, maar hoe zit het met de linguïstische variatie en de temporele spreiding ervan? Hoe wordt automatisering in het luister- en leesproces bereikt? Hoe kan vloeiendheid in het spreken bevorderd worden? Dit zijn vragen die te maken hebben met factoren uit de dimensies architectuur, verwerking en context. Natuurlijk kunnen niet al deze factoren in één onderzoek bestudeerd worden. Maar wel kan het fundamentele onderzoek naar gestuurde T2-verwerving, in binnenschoolse zowel als in door de school gearrangeerde buitenschoolse leersituaties, meer dan voorheen de interactie van factoren uit meer dan één van de drie dimensies tot object van studie maken.

Voorbeeld 6. Onderzoek naar assessment van taalvaardigheden in het kader van het Europees Referentiekader

In het Common European Framework of Reference for Languages (Straatsburg, 1998) worden voorstellen gedaan voor het formuleren van functionele eindtermen in het vreemdetalenonderwijs. Deze eindtermen zullen een grote invloed hebben op het vreemde-talenonderwijs in heel Europa en dus ook in Nederland⁶. In dit Europees referentiekader is sprake van opdeling van taalvaardigheid in tientallen subvaardigheden, afhankelijk van de communicatieve situatie, de modaliteit van het taalgebruik (mondeling, schriftelijk), en andere factoren. Bovendien wordt binnen elke hoofdvaardigheid (luisteren en spreken in dialogische situaties, luisteren en spreken in niet dialogische situaties, lezen, schrijven, woordenschatbeheersing en beheersing van grammatica en uitspraak/prosodie) een onderscheid gemaakt in zes beheersingsniveaus. Het raamwerk biedt niet alleen een leidraad voor de beschrijving van eindtermen, het geeft ook houvast bij het ontwikkelen van taaltoetsen. In Europees verband, en met steun van Europese fondsen, worden momenteel grote aantallen taaltoetsen ontwikkeld die beogen de beheersing van elke cel in dit omvangrijke raamwerk te meten. Zo bestaat er al een spreektoets Engels die via internet 24 uur per dag kan worden afgelegd, waarbij de computer de opdrachten geeft, de responsen scoort, en de einduitslag berekent. Dit zijn veelbelovende ontwikkelingen waar men in principe positief tegenover kan staan. Maar de uitkomst van assessment in het algemeen, en in dit geval van assessment van taalkennis, kan diep ingrijpende gevolgen hebben voor de loopbaan van individuen. Het is dus van groot belang dat de meting valide en betrouwbaar plaatsvindt. In hun ijver om aan te sluiten bij deze nieuwe ontwikkelingen komen de centra waar taaltoetsen ontwikkeld worden, omdat ze tegenwoordig bijna allemaal op commerciële basis opereren, niet toe aan fundamenteel onderzoek naar de wetenschappelijke onderbouwing van het referentiekader of naar mogelijkheden om het kader te verbeteren. Het kader roept echter heel concreet de vraag op welke combinaties van (sub)vaardigheden mogelijk en onmogelijk zijn en welke afhankelijkheidsrelaties er tussen (sub)vaardigheden zijn. Is het bijvoorbeeld zo dat mensen die verschillen in algemene ontwikkeling - bijvoorbeeld een journalist, een gediplomeerd automonteur en een ongeschoolde schoonmaker - allemaal kunnen scoren op het nativespeakerniveau (niveau 6) wat betreft dialogische luister- en spreekvaardigheid in hun moedertaal? Wat is native competence dan precies en wat is near-native competence? In dit soort vragen ontmoeten de dimensies architectuur (het taalsysteem met z'n componenten), verwerking (waarop ook individuele verschillen in verbale en nonverbale capaciteiten van invloed zijn) en context (kenmerken van de communicatieve situatie) elkaar. Fundamenteel onderzoek naar language assessment met inachtneming van deze dimensies is dringend nodig.

⁶ Met de invoering van de bachelor-master-structuur in de talenopleidingen aan de Nederlandse universiteiten zullen de eindtermen taalvaardigheid geformuleerd worden met verwijzing naar dit Europese raamwerk.

Voorbeeld 7. Onderzoek naar code mixing

Onder "code mixing" wordt verstaan het door elkaar gebruiken van twee of meer talen in communicatieve situaties waaraan personen met verschillende moedertalen deelnemen. Het onderzoek naar code mixing heeft zich enerzijds beperkt tot een puur linguïstische benadering, waarbij de grammaticale context links en rechts van het taalwisselingsmoment ('language switch') aandacht kreeg. Anderzijds is de aandacht uitgegaan naar sociale en pragmatische kenmerken van gesprekken tussen native en nonnative speakers waarin talen gemengd of afgewisseld worden, bijvoorbeeld in situaties tussen Nederlandstalige hulpverleners en anderstalige hulpvragers, in het gespreksverkeer tussen Nederlandstalige en anderstalige collega's 'op de werkvloer', of in gesprekken tussen tweetalige Marokkaanse jongeren. Onderzoek naar code mixing en code switching kan echter verdiept worden als meerdere dimensies erbij betrokken worden, zoals combinaties van architecturale verhoudingen, verwerkingsprocessen van de talen in kwestie, en contextfactoren die menging en wisseling kunnen oproepen en sturen.

6. Conclusies met betrekking tot de inhoudelijke afbakening van het onderzoeksprogramma T&M

De twee keuzes die de commissie gemaakt heeft in de afbakening van het onderzoeksprogramma kunnen op grond van de stand van zaken van het onderzoek zoals geschetst in paragraaf 4 als volgt onderbouwd worden.

De eerste afbakening heeft betrekking op de termen "taalverwerving" en "meertaligheid", die in de opdracht van het gebiedsbestuur Geesteswetenschappen aan de commissie voorkomen. De commissie kiest ervoor het voegwoord *en* dat deze twee termen verbindt, op te vatten als betrekking hebbend op de doorsnee van de twee terreinen. De commissie pleit dus voor onderzoeksprojecten die zich richten op de *combinatie* van taalverwerving en meertaligheid. Buiten de afbakening vallen bijvoorbeeld onderzoek naar moedertaalverwerving (indien ongerelateerd aan tweetaligheid). Ook demografisch onderzoek naar het gebruik van meerdere talen of taalvarianten in bepaalde regio's of in bepaalde communicatieve situaties valt buiten de afbakening, althans als het zich beperkt tot wat in paragraaf 4 externe taal (E-taal) genoemd werd, en interne taal (I-taal) er niet in betrokken is.

De tweede, meer wezenlijke, afbakening is van wetenschappelijke aard en heeft betrekking op de combinatie van de invalshoeken *architectuur*, *verwerking* en *context*. Veel onderzoek naar taalverwerving en meertaligheid vertrok en vertrekt vanuit één van deze invalshoeken. Een fundamentele verdieping van het inzicht in taalverwerving en meertaligheid behoeft echter een aanpak waarbij factoren uit meer dan één invalshoek betrokken worden. Voorbeelden van onderzoek met zulk een potentiële meerwaarde zijn in paragraaf 5 gegeven.

Op grond van de tweede afbakening, met zijn nadruk op drie invalshoeken, is de commissie van mening dat taalwetenschappers, in veel onderzoeksprojecten in dit T&M-programma, zullen moeten samenwerken met psychologen, onderwijskundigen of personen uit andere disciplines. Veel projecten zullen dus multidisciplinair van aard zijn wat betreft hun onderzoeksbenadering en de in te schakelen expertise, indachtig het NWO-devies "Grenzen weg tussen disciplines". Aan de andere kant wil de commissie, misschien ten overvloede, benadrukken dat alle projecten over *taal* gaan. Het is in verschijnselen van *taalverwerving* en *meertaligheid* dat vragen met betrekking tot cognitie en de invloed van contextuele factoren op cognitie bestudeerd worden. Het voorgestelde programma *Taalverwerving & Meertaligheid*, te financieren door het Gebiedsbestuur Geesteswetenschappen, wordt daarmee evident gesitueerd op het terrein van de geesteswetenschappen.

7. Afgrenzing met andere onderzoeksprogramma's

Hoe verhoudt zich de hier voorstelde afbakening tot lopende en geplande grote onderzoeksprogramma's? Uit de beschrijvingen in deze paragraaf zal blijken dat er op punten enige overlap is, maar juist ook dat het voorgestelde programma een noodzakelijke taalwetenschappelijke aanvulling en meerwaarde biedt.

NWO-programma Cognitie (binnen het NWO thema Cognitie en Gedrag)

Cognitie is een nieuw NWO-onderzoeksprogramma waarvan de eerste aanvraagronde in het najaar van 2001 plaatsvond. Het hier voorgestelde programma T&M heeft alles te maken met talige cognitie en dus is de vraag gerechtvaardigd of verdere afbakening met het programma Cognitie noodzakelijk is. Dit NWO-brede onderzoeksprogramma richt zich "specifiek op het verstevigen van de theoretische en empirische fundamenteën van de cognitiewetenschappen en het verstevigen van de cross-disciplinaire samenhangen tussen de cognitieve wetenschappen". De studie van taal en talige cognitie is een van de vele domeinen van onderzoek die kunnen bijdragen aan die doelstelling, maar heeft als zodanig geen geprivilegieerde positie in het Cognitie-programma. De cognitiewetenschappen omvatten een breed scala aan disciplines, en het viertal geselecteerde thema's in het voorgestelde NWO programma "Fruits of Enlightenment" zijn relevant voor al deze disciplines, en zijn gekozen met het specifieke oogmerk om cross-disciplinaire voorstellen te ontlocken waarmee de traditionele grenzen van de bestaande disciplines doorbroken kunnen worden.

Het soort interdisciplinariteit dat in het programma Cognitie beoogd wordt en dat wat hier bepleit wordt voor een programma Taalverwerving en Meertaligheid (T&M) verschilt aanzienlijk. Bij Cognitie worden nadrukkelijk de biomedische disciplines en de 'computer science' betrokken. Bij T&M zal dat niet of nauwelijks het geval zijn; in het T&M-programma zullen taalwetenschappers samenwerken met *taalpsychologen* en mensen uit het *talenonderwijs*. Bovendien, en in samenhang met de kwestie van de interdisciplinariteit, wordt het onderzoeksdomein in het programma Cognitie veel wijder afgebakend dan in het programma T&M. Bij Cognitie zal het om allerlei vormen van cognitie gaan, bij T&M alleen om taal.

De voorbereidingscommissie heeft eind januari 2002 inlichtingen ingewonnen bij de selectiecommissie Cognitie. Slechts één van de 62 bij Cognitie ingediende voorstellen blijkt op het snijvlak van taalverwerving en meertaligheid te liggen. Van werkelijke overlap is dus geen sprake.

Sociale Cohesie

Binnen dit NWO-stimuleringsprogramma bestaan twee deelprogramma's, namelijk De Nederlandse Multiculturele en Pluriforme Samenleving (MPS) en Maatschappelijke Participatie, Binding en Betrokkenheid (PBB). Met deze programma's heeft het voorgestelde programma T&M geen overlap. Weliswaar richten sommige MPS-projecten zich op allochtonen en weliswaar speelt daarin de meertaligheid en de sociale context van die meertaligheid ook een rol, maar het onderzoek legt niet de verbinding tussen E- en I-taal, en ook kent het niet de expliciete koppeling tussen meertaligheid en taalverwerving, zoals in het voorgestelde T&M-programma. Dit geldt zeker niet in de MPS-thema's die voor de najaarsronde van 2001 gekozen zijn, namelijk 'Culturele universalieën en multicultureel samenleven', en 'Diversiteit in bindingen'.⁷

The dynamics of multilingual processing

Het Max Planck Institute for Psycholinguistics in Nijmegen is een omvangrijk instituutproject aan het opzetten onder bovenstaande titel. Het accent zal liggen op psycholinguï-

⁷ Het project 'Talen en Culturen in Lombok/Transvaal' is in 2001 afgerond.

tisch experimenteel onderzoek van receptieve aard, inclusief het gebruik van moderne neuro-imagingtechnieken. In termen van het in dit rapport gemaakte onderscheid tussen I- en E-taal, zal het MPI-programma zich beperken tot I-taal (verwerking en representatie van talige cognitie), terwijl het T&M-programma nadrukkelijker de contextfactoren in het onderzoek betreft alsook onderzoek naar taalproductie en taalvaardigheid. In het T&M-programma wordt onderzoek gericht op I-taal niet uitgesloten, integendeel, maar het programma als geheel zal sterker de link leggen met maatschappelijke situaties en problemen, zoals blijkt uit de voorbeelden die in paragraaf 5 gegeven zijn.

ESF

Onlangs zijn van start gegaan de ESF Collaborative Research Programmes (EUROCORES). Daarbinnen is het programma On the Origin of Man, Language and Languages (OMLL) opgezet, waarvoor de eerste call in het voorjaar van 2001 plaatsvond. Dit programma zal zich richten op evolutionaire vraagstukken. In één van de vijf thema's komt taalverwerving aan de orde, vooral met het oog op de oorsprong van taal. Er is geen sprake van overlap met het hier voorgestelde T&M-programma.

PROO

De Programmaraad voor het Onderwijsonderzoek (PROO) heeft in 2001 geen thema's aangewezen die overlap vertonen met het hier voorgestelde programma T&M. Weliswaar kunnen bij PROO voorstellen voor onderzoek naar ICT en onderwijs ingediend worden, en dus ook ICT en *taal*onderwijs, maar het gaat bij PROO vooral om onderzoek naar onderwijskundige en pedagogische vraagstukken; daarin is voor de hier voorgestelde benadering geen plaats.

8. Onderzoekspotentieel in Nederland

Het voorgestelde onderzoeksprogramma Taalverwerving & Meertaligheid kan putten uit het in Nederland aanwezig onderzoekspotentieel. Dat potentieel is aanzienlijk, zowel wat omvang als breedte betreft; bovendien bezit het grote kwaliteit.

Expertise op het terrein van Taalverwerving & Meertaligheid is aanwezig bij alle universiteiten met letterenfaculteiten (RUG, KUN, KUB, UU, UL, VUA en UvA). De terreinen van specialisatie verschillen enigszins per universiteit maar het totaalbeeld is dat alle voor het voorgestelde programma relevante deelgebieden goed vertegenwoordigd zijn: alle traditionele deelgebieden van de taalwetenschap (van fonetiek tot pragmatiek, van fonologie tot discourse-analyse), kennis van autochtone en allochtone talen in Nederland (inclusief gebarentalen), moedertaalverwerving (bij kinderen zonder en met fysieke of mentale deficiënties), vroege tweetaligheid (simultane en consecutieve verwerving van twee of meer talen door jonge kinderen), tweetaligheid onder allochtone leerlingen in het basis- en voortgezet onderwijs, de verwerving van het Nederlands als tweede taal door zowel hoog- als laagopgeleide volwassen anderstaligen, de verwerving van vreemde talen in zowel reguliere omgevingen (voortgezet en hoger onderwijs) als in bijzondere settings (zaakvakonderwijs in het voortgezet onderwijs middels het Engels of Duits), ICT en talenonderwijs.

De kwaliteit van het onderzoekspotentieel komt tot uitdrukking in de prominente aanwezigheid van Nederlands onderzoek in internationale tijdschriften en prominente aanwezigheid van Nederlandse onderzoekers op internationale conferenties. Zonder overdrijving mag men zeggen dat een aanzienlijk aantal Nederlandse onderzoekers zich in de internationale wetenschappelijke voorhoede bevinden.

9. Onderzoek en onderzoekers buiten Nederland

Hoewel er in het buitenland, en met name in officieel meertalige landen, uiteraard onderzoek gedaan wordt naar zowel taalverwerving als meertaligheid, bestaan er, voor zover de commissie bekend is, momenteel in het buitenland geen omvangrijke, door nationale "science foundations" geïnitieerde en gefinancierde onderzoeksprogramma's die zich specifiek richten op het snijvlak van taalverwerving en meertaligheid zoals in dit rapport beschreven.

Een uitzondering vormt het door de Deutsche Forschungsgesellschaft gefinancierde project "Mehrsprachigkeit" (www.rrz.uni-hamburg.de/SFB538/index-en.html). Dit project loopt van 1999 tot en met 2002 en bestaat uit 13 studies die in twee groepen uiteenvallen. Groep A, gecoördineerd door professor Rehbein (Hamburg) bevat studies op het gebied van de mondelinge en schriftelijke communicatie tussen mensen met verschillende moedertalen (oriëntatie op discourse) en groep B, gecoördineerd door professor Meisel (Hamburg) bevat studies op het gebied van de ontwikkeling van meertaligheid (oriëntatie op linguïstische kenmerken). Dit project Mehrsprachigkeit werpt veel vruchten af. Het stelt zich echter niet expliciet tot doel de dimensies architectuur, verwerking en context in hun wisselwerking te onderzoeken.

Een aantal Nederlandse onderzoekers heeft, juist vanwege de internationale prominentie van hun werk, nauwe contacten met vooraanstaande wetenschappers in het buitenland. Meestal hebben zulke contacten een incidenteel karakter; soms krijgen ze gestalte in de vorm van "consultaties" over en weer. Hiermee zijn betrekkelijk kleine geldbedragen gemoeid uit fondsen voor werkbezoeken, "expert meetings", of kleinschalige internationale "workshops". Grootschalige cofinanciering door NWO enerzijds en een science foundation in een ander land anderzijds voor de *uitvoering* van onderzoek op het gebied van taalverwerving en meertaligheid is de commissie niet bekend. Samenwerking met onderzoekers in het buitenland en cofinanciering van onderzoek door science foundations van de betreffende landen kan, afhankelijk van het object van onderzoek, een meerwaarde hebben. Voorwaarde is wel dat de administratieve procedures van de financierende instellingen enigszins op elkaar zijn afgestemd.

10. Maatschappelijke relevantie

Zoals al duidelijk geworden zal zijn in de voorbeelden die in paragraaf 5 gegeven zijn, heeft het voorgestelde onderzoeksprogramma tal van relaties met maatschappelijke problemen en ontwikkelingen, zoals:

- Stagnatie en fossilisatie in de verwerving van het Nederlands als tweede taal door volwassenen.
- Voor- en nadelen van vroege tweetaligheid.
- De rol van de moedertaal in de voorschoolse opvang van anderstalige leerlingen in het basisonderwijs.
- Remediërend onderwijs voor tweetaligen met verschillende vormen van lichamelijke of geestelijke aandoeningen.
- Invoering van Engels, Duits, Frans of Spaans als instructie- en voertaal in het zaakvakonderwijs en de inzet van ICT.
- Tweede/vreemde taalverwerving in een 'study abroad context'.
- Toetsing van taalvaardigheden in verband met het Common European Framework of Reference (Straatsburg, 1998).

Ter voorkoming van mogelijke misverstanden zij hier opgemerkt dat dit voorbeelden zijn van de *mogelijke* maatschappelijke relevantie van onderzoeksvoorstellen binnen het geschetste kader. Uiteraard kan een positieve impact van het onderzoek op de maatschappij vooraf niet gegarandeerd worden. Wel is het zo dat bij het zoeken van oplossingen voor

praktische problemen in de maatschappij, het noodzakelijk is fundamenteel taalwetenschappelijk onderzoek te doen dat leidt tot een beter inzicht onder praktijkmensen in hun praktische problemen. Het hier voorgestelde programma is dus weliswaar maatschappelijk geïnspireerd, maar primair funderend van aard.

11. Waarom nu een programma Taalverwerving & Meertaligheid van NWO-GW?

Tot slot herhaalt de commissie de belangrijkste reden waarom het Gebiedsbestuur Geesteswetenschappen juist nu een speerpuntprogramma Taalverwerving & Meertaligheid dient te starten. Die is gelegen in de *samenloop* van de volgende omstandigheden:

1. Wetenschappelijke relevantie. Door de in paragraaf 4 geschetste recente ontwikkelingen in de taalwetenschap in het bijzonder, en in de cognitiewetenschap in het algemeen, doen zich nieuwe vragen voor wat betreft de verklaring van de representatie en verwerving van tweetalige cognitie en de invloed van contextfactoren hierop.
2. Maatschappelijke urgentie. In de moderne maatschappij spelen taalverwerving en meertaligheid een essentiële rol. Onderwijsinstellingen en centra voor de ontwikkeling van taaltoetsen en ICT komen niet toe aan funderend onderzoek. Daarmee bestaat het gevaar dat niet valide producten op de taalleermarkt komen.
3. Het onderzoekspotentieel in Nederland is sterk, qua omvang, breedte en kwaliteit. Bovendien beschikken Nederlandse onderzoekers over goede internationale contacten. Dit betekent dat het financieren van onderzoek binnen het voorgestelde kader een relatief hoge opbrengst zal hebben.
4. Onderzoeksprojecten die, zoals in dit rapport bepleit wordt, taalverwerving en meertaligheid bestuderen bij voorkeur vanuit meer dan één van de drie genoemde invalshoeken architectuur, verwerking en context, zullen om die reden al gauw complex van opzet zijn en een multidisciplinaire aanpak vergen. De commissie denkt daarom niet zozeer aan kleine projecten die door één onderzoeker worden uitgevoerd maar aan projecten van middelgrote omvang waarin meerdere onderzoekers gedurende enkele jaren samenwerken. Zulk onderzoek kan niet gefinancierd worden uit de zogenaamde eerste geldstroom. Het is op grond van deze overwegingen dat de commissie van oordeel is dat het starten van een NWO-speerpuntprogramma Taalverwerving & Meertaligheid juist nu aan de orde is.